

ԲԱՐՔԱՌԱՅԻՆ ՀԵՏՔԵՐ
«ԳԻՐՔ ԾՆՆԴՈՑ»-Ի ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ

Ա. Ս. ՁԵՑՔՈՒՆՅԱՆ

Հայերենի բարբառների անցյալի վիճակի վերաբերյալ տեղեկություններ կարելի է քաղել ոչ միայն անցյալում բարբառով գրված երկերից (Զաքարիա Ագուկեցու Օրագրությունը, Հովհաննես Տեր-Դավթյանի Հաշվետվածքը, տաղասացների երկեր, ձեռագրերի հիշատակարաններ և այլն), այլև դասական երկերի արտագրություններից: Որքան էլ եկեղեցու սրբագործած «Աստվածաշունչը», նրա առանձին գրքերը ենթակա չէին ո՛չ բնագրային, ո՛չ էլ լեզվական փոփոխությունների, այնուամենայնիվ գրիչներն իրենց հայրենի բնաշխարհի ծնունդն էին, և նրանցից յուրաքանչյուրի մեջ չէր կարող գտնե երբեմն իրեն զգալ չտալ մայրենի բարբառը:

Միջնադարի երկերից բարբառային հետքեր քաղելու գործը չժվարանում է նախ և առաջ այն բանով, որ հայտնի չէ, թե գրիչը Բ, Գ, Պ, Ճ, Գ գրելիս հենց Բ, Գ, Պ, Ճ, Գ հնչյուններն է նկատի ունեցել, թե՞ պ, կ, տ, ծ, ց կամ փ, ք, թ, զ: Բացի այդ, միայն «Գիրք ծննդոց»-ի բառապաշարից (ըստ մեր կազմած համաբարբառի՝ 1911 բառ) չէր կարելի քաղել հնչյունական հատկանիշների (զուգաբանությունների) բոլոր 50 կետերին՝ վերաբերող օրինակներ: Մեր բերած օրինակները ճշող մեծամասնությամբ հանդիպում են մեկ կամ մի քանի ձեռագրերում: Այդ նշանակում է, որ բարբառային հետք պարունակող տարրն-թերցվածները սահմանափակ կիրառություն ունեն. դրանք նկատել են միայն դասական գրաբարի յուրացրած կամ այլ բարբառով խոսող գրիչները և սրբագրել դրանք: Բերված օրինակների բարբառային լինելը վկայում է մեկ այլ հանգամանք ևս. բաղաձայնների տեղաշարժի երևույթը հետևողական է ամեն մի ձեռագրում:

«Գիրք ծննդոց» պարունակող ձեռագրերը տալիս են բարբառային բնույթ ունեցող լեզվական հետևյալ երևույթները.

Ա. ՊԱՅՔԱԿԱՆՆԵՐ ՈՒ ԿԻՍԱՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

1. Ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների շնչեղ-խլացում.
Բառասկզբում

բ֊փ. Փաթուեկ² (ԻԲ 22—E₂, ԻԸ 5—L₃)³.

1 Նկատի ունենք Գ. Զահուկյանի «Հայ բարբառագիտության ներածություն» (Երևան, 1972) գրքի 45—48 և 63—66 էջերում թվարկված հնչյունական հատկանիշները:

2 Կա և Բաբադ-Փաբադ օրինակը, բայց դա կապված է Բաբադ հատուկ անունը մեկնաբանելու հետ:

3 Այստեղ և հետագայում օրինակներին, փակագծերում, հաջորդում են «Գիրք ծննդոց»-ի գլուխների ու տների համարները, իսկ գծիկից հետո՝ այդ տարրնթերցվածը պարունակող ձեռագրի կամ ձեռագրերի պայմանական նշանները, որոնց վերլուծությունը տե՛ս մեր «Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության ձեռագրական միավորների դասակարգման մասին» հոդվածը («Բանբեր Մատենադարան», № 12, Երևան, 1977, էջ 295—304), ինչպես նաև «Գիրք ծննդոց», Երևան, 1985, էջ 92—137 (օգտագործված ձեռագրերի պայմանական նշանների ցանկն ու դրանց վերլուծությունը տե՛ս նաև հոդվածի վերջում), իսկ հունարեն ձեռագրերի պայմանական նշանների վերծանությունը՝ Septuaginta, Vetus Testamentum Graecum. Auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis editum. Vol. 1, Genesis, edidit John William Wevers, Göttingen, 1974, S. 9—69.

գ~բ. Բերքեսացի (Ժ 16— L_3): Այստեղ կարելի էր բերել նաև «ի գինւոյ» կապակցութեան փոխարեն «ի քնոյ» տարրերակի օրինակը, բայց դա ավելի շուտ կապված է այն բանի հետ, որ հունարեն բնագրային $\alpha\pi\omega$ տօն $\delta\iota\gamma\omega\sigma$ -ի («ի գինւոյ») փոխարեն հունարեն M 376 71—346—527 349 ձևում գրեթե ունենք $\alpha\pi\omega$ տօն $\delta\iota\gamma\omega\sigma$ («ի քնոյ»):

ձ~ց. ցորոյն (Ժ 7 6— L_3).

Բին նաշորդոյ. վանկի վերջում, միջնավանկի սկզբում և ձայնավորների միջև (այսուհետև՝ «մնացյալ դիրքերում»).

բ~փ. Խափել (Գ 13— L_3 , Իձ 36, ԻԹ 25— E_2 , ԼԼ 41— E, K_8), Յեփուսացի (Ժ 16— E_{20} I_3 , ԺԵ 21— I_3), եփրեա (Ժ 21— $J_5 K_2$), Ափիզա (ԻԵ 4— C_8), Քափրաթայ (ԼԵ 14— $C_6 G_0$), Քեփրոն (ԼԵ 27— B_3), Սեփեզովնի (ԼԶ 24— G_9), գուփ (ԼԵ 22, 24— G_1) և սրա թեքված ձևեր՝ գփոց (ԼԵ 20— H_9), գփի (ԼԵ 29— G_1).

գ~բ. չորան (Դ 8— B_3), գերքս (Դ 21— K_7), գաքաւն (Ը 7— E_2), գփերքեսացի (Ժ 16— L_3), Թարքաղ (Ժ 7 1— D_8), սուք (ԻԳ 2— I, Z), Ռաքուկ (ԻԵ 5— J_6 , ԼԶ 4— J_4 , ԼԶ 10, 13— D_8 և այլուր), եղրաքա (ԻԵ 4— C_8 , J_4), Աքար (ԻԵ 12— I_3), Արեք (ԽԱ 45— H_6), քարքման (ԽԲ 23— $C_8 D_8$, $G_0 H_3 I_3$).

գ~բ. Գաթ (ԼԵ 25— B_4 , Լ 11— G_9), Փուք (Ժ 6— $A_9 B_3$), գԱրեթ (Ե 16— K_2), Աքաթ (Ժ 10— $G_1 I_3$), Արփաքսաթ (Ժ 22, 24, ԺԱ 11, 12— J_6), Գոթեր (Ժ 23— J_3), Ասարմովք (Ժ 26— $A_9 B_3$), Քաղթեացւոց (ԺԱ 28, 31— B_3 , ԺԵ 7— $B_3 G_1$), աասանորթս (Ժ 7 24— G_8), Յեզթափ (ԻԹ 22— B_4 , C_{26}), երթուաւ (ԻԴ 7— E_2), երթման (ԻԸ 10— I_3), յարթ (ԻԴ 32— I_3), երրազա (ԻԵ 4— G_9), Գաղզաթե (ԼԵ 25— I_3), Մաթիանացիք՝ (ԼԵ 28— B_3).

ձ~ց. դարցուք (ԻԲ օ— x), քուրց (ԼԵ 34— $A_4 H_8$).

չ~չ. աղչիկ (ԺԶ 1— E_2), զորոչսն (Լ 39— G_1), առսչի (ԼԹ 9— E_2), զարչառ (ԼԴ 28— K_2).

2. Ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների խլացում.
Բառասկզբում.

Ունենք միայն մեկ օրինակ. Տինայ (ԼԴ 24— E_2):

Այս բաղաձայնների խլացումն ավելի շատ լինում է մնացյալ դիրքերում:

բ~պ. ձըծումպ (ԺԹ 24— H_7), զՏապեկ (ԻԲ 24— B_3), Ապդիկ (ԻԵ 13— H_6), Բմպկաց (ԼԱ 27— $A_8 B_3 G_0 H_0$), ըմպանիցիս (ԺԹ 17— H_7).

գ~կ. հանկեաւ (Բ 2— B_4), հանկեքուք (ԺԹ 2— G_3), հանկուցեալ (ԽԹ 14— $C_2 E_0$), անկամ (Դ 24— G_3 , ԻԲ 15— $C_8 Z$), միւսանկամ (ԺԸ 32— $C_8 G_3$), հիմկ (Ե 6— G_2 , Ե 11— G_1 , Ե 30— G_3), հնկեաւասան (Ե 10— $G_1 K_2$), յընկուես (Ե 22— $G_4 H_7$), Անկե՝ (ԺԳ 3— G_{890}), ժառանկեցեկ (ԺԵ 3, 4— $C_8 G_3$), ժառանկեմ (ԺԵ 8— J_6), ժառանկեցիկ (ԽԵ 27— C_3), արծաթակիւնք (ԺԵ 27— E_2), կոկի (ԺԸ 8— E_2), կանկեաց՝ (ԻԸ 18, 21— $B_3 D_8 E_0 G_3$, ԼԵ 14— $A_8 B_{34}$, ԼԵ 20— $A_8 B_3 F_5 G_{10}$), կանկեալ (ԼԱ 45— G_1), կանկեցաւ (ԼԵ 7— $F_5 G_1$).

⁴ Քննարկվող հարցի տեսակետից խիստ հատկաշահան է, որ այս բառի բ-ի վրա հետո դ է գրված:

⁵ Գոնե այս հատուկ անուն-բառի գ-ն կ-ի շարժի վերածվելը, որովհետև հունարենի $\tau\lambda$ կրկնակ բաղաձայնը միշտ տալիս է նգ. 'Αγγεῖ—Անգէ:

դ~տ. Գայերիդատ (Դ 18— γ E₂), ընտ (Թ 13—H₂), Փուտ (Ժ 6—J₄), պանախտեցաւ (ԺԳ 12—B₇F₅G₂), Ի 1—B₃, ԼԷ 1—A₁), պանտեցաւ (ԺԴ 15—G₂), ԺԸ 6—G₉), անտզանտ (ԺԶ 9—B₇), զտյտ (ԺԹ 7—G₃), արգանտ (Ի 18—A₈), Յետթափ (ԻԲ 22—G₃), սանտուղք (ԻԸ 22—H₃), յեռանտ (ԼԱ 2, 5—B₄C₂₆D₃₀F₅G₃₅), զգիտան (ԼԻ 4—D₀G₀), անտրանիկ (ԼԵ 23—H₂), ժանտք (ԽԱ 17—A₂₉F₅G₃H₉I₁), դժընտալք (ԽԱ 19—H₃): Դ~տ փոխարկուումը շատ է հատկապես ալն դեպքում, երբ դ-ն հոդ է. ուստի բաժարարվենք միայն աղբուրները նշելով. Ա 22—H₆, Գ 2— γ B₃ C₃, Զ 3—H₆, է 1—G₃, ԺԴ 21—C₈ G₁₀, ԺԴ 24—C₈ G₁₁, ԻԴ 14—B₃, ԻԴ 43—G₁, ԻԴ 44—A₈C₂E₀, ԻԴ 46—B₄, ԼԸ 18—A₈B₄₇, ԼԸ 20—A₄B₇G₀, ԼԸ 25—B₄C₂D₃₈F₂G₀, ԽԼ 21—E₂.

ձ~ծ. պղնձոյ (Դ 22—A₈G₀H₉), հունծք (Ը 22—D₀), հնծոց (Լ 14—C₈D₀G₃₉), խնծոք (Լ 14—B₄C₂D₃₈E₂₀G₃H₃J₃).

չ~ն. զրաննար (Ա 11, 13—H₆), երինն (ԺԻ 9—H₆), բաղարն (ԺԹ 3—C₈E₀H₃₆₇I₀G₁), ապարաննան (ԻԴ 22—B₃), զինագոյնք (ԻԹ 17—B₃C₈E₂), փննի (ԽԱ 5—D₈, ԽԱ 22—A₁), արնառ (ԽԷ 1—I₃), տանիք (ԽԷ 24—E₂):

3. Խուլ պայթականների ու կիսաշփականների ձայնեղացում.

Բառասկզբում.

կ~գ. գրեղմովնացիս (ԺԵ 19—G₈), գայցէ (ԽԱ 1—H₆).

տ~դ. Դիգրիս (Բ 14—e).

ծ~ձ. ձառոյ (ԽԱ 15—G₈), ձերացեալ (ԻԷ 2—E₂):

Մնացյալ դիրքերում.

պ~բ. յամբս (Թ 13—B₃C₈G₈), Թ 14—B₇C₈), ամբք (ԻԵ 7—J₆), ըմբելոյ (ԻԴ 14, 19, 22—B₇C₈F₆G₃H₆), ըմբել (Լ 38, 38—C₈F₆), ըմբեր (ԽԴ 5—B₇C₈F₆G₁), ոսրենայ (ԻԵ 34—B₁).

կ~գ. տնգեաց (Բ 8—B₇H₉, Թ 20—B₇G₃H₃, ԻԱ 33—G₉), անգան (Դ 5—B₄C₂₈E₀, ԺԴ 10—D₀G₉, ԽԴ 14—G₁, Ծ 18—B₇C₂G₃), անգանք (ԺԻ 12—C₈G₁), անգաւ (ԺԷ 3, ԽԶ 29—G₁), յանգանել (ԺԹ 20—B₇), անգանիցիս (ԺԹ 22—G₉), անգեալ (ԽԵ 14—G₁, Ծ 1—B₇G₁), ընգալաւ (Ը 9—H₃), ընգալ (ԼԳ 10—H₃), մանգութենէ (Ը 21—C₈G₈, ԽԶ 34—B₇), մանգանն (ԻԱ 12, 16, 17, 19, ԼԲ 11—A₈B₇C₈), մանգունքն (ԻԵ 22—A₈, ԼԳ 15—B₇C₈), զմանգունն (ԼԳ 1—A₈B₇C₈), մանգանց (ԽԵ 19—A₈B₇), մանգտիդ (ԺԴ 24—H₆), ունգն (ԺԶ 2—C₂, ԺԸ 10—A₈C₂, ԻԴ 11—B₇), յարգաւ (ԺԹ 8—A₈), ընգերի (ԻԶ 31—A₈), ծնգաց (Լ 3, ԽԸ 12—A₂₈), ընգուզի (Լ 37—A₂₈₉), ընգոյզ (ԽԴ 11—A₈B₄C₂₆G₅₈), ցանգանալով (ԼԱ 30—C₈K₂), ցանգալով (ԼԱ 30—J₆), ցանգացեալ (ԼԱ 30—B₇), ցանգացայ (ԼԱ 30—G₉), ցանգացաւ (ԽԹ 14—G₈₉), ընգեսցուք (ԼԷ 20—A₈B₇), ընգեսին (ԼԷ 24—H₉), ընգեսուլ (ԽԹ 17—C₈), ցանգ (ԼԸ 29—A₈B₇C₁E₂F₇₉), խունգ (ԽԴ 11—B₄C₂₆E₄), խունգս (ԽԴ 11—B₇), զիրգս (ԽԸ 10—J₆), յանգողին (ԽԹ 4—B₇), յագարագին (ԽԹ 29—F₅).

տ~դ. ընդրեցին (Զ 2—B₃₄C₂₈E₀F₆G₃₉H₃), ընդրեաց (ԺԴ 11—B₃₇C₃G₂), ընդիրս (ԻԷ 9—A₀B₃C₈), ցընդանիս (ԼԵ 2—B₃₇C₈E₀G₁₀H₃), ընդանեաց (ԼԹ 10—A₁B₃₇C₈F₅), պանդուխդ (ԻԴ 4—B₃).

ծ~ձ. արձաթոյ (ԻԴ 53—J₆), ընձայքն (ԼԲ 21—A₄B₇E₀F₆H₃), զընձայսն (ԼԴ 10—A₁B₄₇C₂D₃F₅₀G₁H₁, ԽԴ 26—A₄B₇D₁F₈), ընձայս (ԻԴ 53—B₃₄₇C₂D₁E₀F₅₆H₃).

ն~շ. վաղջանել ($\partial_2 22-C_8$, $\partial_2 32-C_8 I_3$, $\partial_2 2-C_8 H_3$, $\partial_2 31$, $\partial_2 1$, $\partial_2 16$, $\partial_2 26-C_3$); ն~շ փոխարկումը մասամբ բացատրելի է նաև ն/շ հնչյունին նախորդող η ձայնեղի ազդեցությամբ կատարված առնմանությունների բեկ կան և՛ զուգորդությունն ունեցող օրինակներ ևս. վաղ հան ($\partial_2 1-H_3$, $\partial_2 16-A_4$, $\partial_2 26-A_4 H_3$);

4. Խուլ պայթականների ու կիսաշփականների շնչեղ-խլացում.
Բառասկզբում.

պ~փ. փայտանեաց (ϕ և պատանեաց. $\partial_2 3-f$).

կ~ֆ. ֆովս ($\partial_2 15-G_5$), ֆադէս ($\partial_2 7-G_5$);

Մնացյալ դիրքերում.

կ~ք. մարդիք ($\partial_2 1$, $\partial_2 13-G_5$), գեղեցիք ($\partial_2 2-\delta$), գեղեցիք ($\partial_2 22-H_3$, $\partial_2 26-J_6$), այդոցիք ($\partial_2 8-G_1$), հասք ($\partial_2 6-E_2 H_7$, $\partial_2 7-K_8$, $\partial_2 22-J_6$).

ա~թ. Ղովթանայ ($\partial_2 22-D_3$).

ծ~ց. անիցանէ ($\partial_2 29-I_1$).

ն~յ. դանչապետի ($\partial_2 36-H_9$);

5. Շնչեղ-խուլ պայթականների ու կիսաշփականների ձայնեղացում.
Բառասկզբում.

փ~բ. բուշ ($\partial_2 18-J_6$), Բոբոր ($\partial_2 21-C_{18} D_8 E_{24} F_{79} J_6$).

ք~գ. Գոգողագոմոր ($\partial_2 1$, $\partial_2 4$, $\partial_2 5$, $\partial_2 9-C_8 E_2 F_5 H_6 K_8$), ցԳոբադ ($\partial_2 15-A_8 G_{39} H_7$), գերծ ($\partial_2 37$, $\partial_2 37$, $\partial_2 38-C_8$), եգերծ ($\partial_2 37$, $\partial_2 37$, $\partial_2 38-A_9$), Գեբրոնի ($\partial_2 14-G_8$).

թ~դ. Դարգադայ ($\partial_2 9-Z$).

շ~ջ. շոգա ($\partial_2 19-K_2$);

Մնացյալ դիրքերում.

փ~բ. Եբրոն ($\partial_2 8-I_3$, $\partial_2 9-G_1$, $\partial_2 30-I_3$, $\partial_2 13-G_8$), Գեբար ($\partial_2 4-G_8$), Զեղբա ($\partial_2 10-B_3$, $\partial_2 18-H_3$), Զեղբա ($\partial_2 12-B_7$, $\partial_2 2-E_2$), յարշաակեցին ($\partial_2 29-C_8$), յարշաակող ($\partial_2 27-C_8$), յեբրաբա ($\partial_2 16-E_2 G_1$), դեղիբազ ($\partial_2 4-L_3$), Սաբոն ($\partial_2 16-E_2$), գեբրեմ ($\partial_2 1-K_2$, $\partial_2 20-E_2$).

ք~գ. Բագեան ($\partial_2 8-A_8 B_7$), Բագեայ ($\partial_2 10-A_8 B_7$), Բագեայց ($\partial_2 14-A_8 B_{37}$), Բագուսա ($\partial_2 17-B_{37}$), Բագուցանեմք ($\partial_2 26-B_7$), զԴամեզ ($\partial_2 20-H_8$), Արփագսազ ($\partial_2 22$, $\partial_2 24$, $\partial_2 11$, $\partial_2 12-B_3$), զՍերուզ ($\partial_2 20$, $\partial_2 21-H_8$), Արիովզ ($\partial_2 9-C_8$), Փիզող ($\partial_2 22$, $\partial_2 32-B_7 C_8 D_3 E_4 F_5 G_8 H_9$), Փիզու ($\partial_2 22-Z$), զՈվզ ($\partial_2 21-D_8 G_0 I_3 J_8 Z$), զՈվզս ($\partial_2 21-G_8$), Ազոբորա ($\partial_2 39-F_5$), ճերզիճոյ ($\partial_2 36-G_1$), լիզ ($\partial_2 22-I_3$), լիզք ($\partial_2 22-J_5 K_2$), լիզզ ($\partial_2 22-J_6$), Մագիք ($\partial_2 20$, $\partial_2 20-L_3$).

թ~դ. Գեդեմ ($\partial_2 35-B_3 I_3$), Բեդեմ (ϕ և Գեթեմ. $\partial_2 35-L_3$), տադ ($\partial_2 22-H_8$), Բիփադ ($\partial_2 3-B_{47} C_{20} E_0 I_8$), զՆեբրովզ ($\partial_2 8$, $\partial_2 9-A_9$), Բեդել ($\partial_2 8-A_8 H_8$, $\partial_2 3-C_8$, $\partial_2 1-C_8 G_1$, $\partial_2 3$, $\partial_2 6-C_8 G_1$), Ասաբովզ ($\partial_2 5-H_7$), ընդացա ($\partial_2 2-H_8$), ընդրիս ($\partial_2 3-B_3$), Բագուիելի ($\partial_2 24-G_1$), զՅուզիզ ($\partial_2 34-B_3 C_8$), զՈւզիզ ($\partial_2 34-F_5$), զարդեա ($\partial_2 16-J_6$), Բեղաճեմ ($\partial_2 19-A_8 B_7 G_{10} H_0 I_1$), Գադերա ($\partial_2 21-A_9 B_3 D_0 F_5 G_1$), Գոգում ($\partial_2 11-A_9 C_8 H_0$, $\partial_2 16-A_9 H_0 I_1$), Նաբովզ ($\partial_2 13-E_2$), Յեբրան (ϕ և Յեթրան. $\partial_2 26-G_0$), Գեդսոն ($\partial_2 11-A_8 B_7$).

շ~ջ. կանաչք ($\partial_2 10-B_7 G_0$);

6. Ննչեղ-խուլ պայթականների ու կոսաշփականների խլացում.
Բառասկզբում.

բ~կ. կրտամբբ (Գ 19—G₈), կնարաց (ԼԱ 27—E₂);

Մնացյալ դիրքերում.

փ~պ. փապկութեան (Գ 23—H₁), կապուցանեից (ԻԹ 3—J₅), դառ~
պետ (ԽԹ 23—E₂), դասապետ (ԽԹ 23—J₄).

բ~կ. զատուկս (ԽԱ 7, 24—G₁, ԻԳ), կղզիկ (Ժ 32—G₈), մակիս (ԼԲ
14—G₉), լիկք (ԽԱ 22—B₁), լիկզ (ԽԱ 22—J₆), գառկ (ԻԶ 32—I₃).

բ~տ. Բիփատ (Ժ 3—C₉ G₃₈), նքեալ (ԻԵ 29, 30—K₈):

Մինչև այժմ բերված օրինակների մի մասը օտար անձնանուններ ու տե-
ղանուններ էին, և այստեղ, քան որևէ այլ տեղ, պետք է արտահայտվեին ձայ-
նեղ, խուլ և շնչեղ-խուլ պայթականների ու կոսաշփականների տեղաշարժերը:

7. Ձայնեղ, խուլ և շնչեղ-խուլ պայթականների ու կոսաշփականների
փոխանցման փաստեր չեն արձանագրվել, եթե, իհարկե, այս բաղաձայնների
բաժանացման հատուկ նշաններ չեն այս բաղաձայններին հաջորդող ա-երից
առաջ ե (է) տառի հավելումները (տե՛ս ստորև՝ ե ձայնավորի բաժինը):

8. Ինչ վերաբերում է ձայնեղ պայթականների ու կոսաշփականների շըն-
չեղ-ձայնեղացմանը, ապա հնչյունաբանական այս երևույթը չէր կարող արձա-
նագրվել «Գիրք ծննդոց» պարունակող ձեռագրերում՝ այն ժամանակներում
շնչեղ-ձայնեղների համար դեռևս հատուկ նշաններ չլինելու պատճառով:

Ձայնեղ, խուլ և շնչեղ-խուլ պայթականների ու կոսաշփականների հնչյու-
նաբանական այլ երևույթներ ևս կան «Գիրք ծննդոց»-ի ձեռագրերում, և, կար-
ծում ենք, այս երևույթները նույնպես բարբառային են:

9. Հնչյունների կոռուստ.

ր~ժ. թմրութիւն (Բ 21—p C₈E₂X₆t₁r₁, ԺԵ 12—C₈E₂ H₈₇ K₈), Մամբե-
(այս դեպքում գուցե նկատի է առնված հրեական անձնանվան տառագար-
ձուխունը՝ mamre, ուր բացակայում է բ-ն. ԺԴ 13—G₉, ԽԹ 30—G₁), ծըծում
(ԺԹ 24—g₁).

զ~ժ. ազք (փխ ազք. ԻԷ 29—J₆).

ձ~ժ. դարցուք (փխ դարձցուք. ԻԲ 5—x):

10. Բաղաձայնների կրկնակում կամ ուժեղացում.

Կան միայն տ և ց բաղաձայնների կրկնակման օրինակներ.

տ~տտ. Քետտացւոյ (ԻԵ 9—G₃), Քետտայ (ԻԵ 10—A₉ F₅), Յետտուք
(ԻԵ 15—A₈ J₆).

ց~ցց. լցցեք (Ա 22—F₁₀, Թ 1, ԽԵ 17—F₆), լցցաւ (Զ 11—F₈), լցցեալ
(ԻԹ 21—F₅), խըցցից (ԻԶ 15, 16—F₆), տացցուք (ԼԴ 11—B₇G₃, ԼԴ 17—B₇):
Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, կրկնակ ց է օգտագործում հատկա-
պես F₆ ձեռագիրը: Եթե այս ձեռագիրն ստացող նսայի Նչեցու ապրած վայ-
րից մակարեքենք, ապա ձեռագրի գրչության վայրը Գլաձորն է (գրչի՝ Ստե-
փանոսի մասին որևէ տեղեկություն չկա): Ըստ Գ. Զահուկյանի «Հայ բարբա-
ռագիրտության ներածություն» գրքի հնչյունական հատկանիշների աղյուսակի
12-րդ կետի (էջ 47), «միջձայնավորական բաղաձայնների ոչ սաստկական և
ոչ առնմանական կրկնություն» ունեն 21, 24, 26, 30 (±), 32—35 (±), 36—
40, 52—53 (+), 74 (+), այսինքն համապատասխանաբար Շապին-կարա-
հիսարի, Արաբկիրի, Էվերեկի, Մալաթիայի, Հաճընի, Զեյթունի, Մարաշի,
Բեյլանի, Քեսաբի, Հաշի Հաբիբլի, Յողուն-Օլուկի, Քաբուսի, Արամնի,
Յիգրանակերտի, Նդեսիայի, Թավրիզի բարբառները: Նշված բարբառներից
ոչ մեկն իր բնույթով չի մերձենում Գլաձորի տարածքում օգտագործված
(գտնե այսօր օգտագործվող) Արարատյան բարբառին կամ բարբառախմբին:
Մնում է ենթադրել, որ կամ № 206 ձեռագիրը (F₆) Գլաձորում չի գրվել, կամ
ձեռագիրը գրվել է Գլաձորում, բայց դրիչ Ստեփանոսը վերք հիշատակված
բարբառներից (մանավանդ ընդգծված բարբառներից) մեկի կրողն է:

Բ. ՁԱՅՆՈՐԴՆԵՐ

Մ-ի անկում. թրրուրին ($\partial \epsilon 12 - G_9$), զԳեղովնացիս ($\phi \epsilon$ զԿեղ-
ովնացիս. $\partial \epsilon 19 - G_9$), Մաբբե ($\zeta \epsilon 27 - G_1$).

Մ-ի կրկնակում. իմմոյ ($\varphi \epsilon$ լոցե իմմե-ի նմանակությամբ. $\partial \epsilon 23 - D_0$),
Ոմմար ($\zeta \epsilon 15 - B_7$).

Մ-ի տարմանություն. ընթռնիցիս ($\partial \theta 17 - A_8 G_8$), անփոփեաց
($\zeta \epsilon 20 - E_0 G_{80} I_3 J_8$), ընպել ($\zeta 38 - E_2$), յանպս ($\theta 13 - E_2$), Մանբբե ($\theta \theta$
 $30 - E_2$):

Յ-ի նավելում.

Բառասկզբում. յերեքարիւր. ($\zeta 15 - A_9 G_9 I_1 b f_1$), յեկեաց ($\epsilon 19 - E_2$),
յարու ($\epsilon 2 - Z$), յառաջ ($\theta 10 - X_8$, $\partial \gamma 17 - L_3$, $\zeta \theta 1 - C_8$), յաջողակ ($\zeta \theta 2 - E_1 K_2$),
յարձան ($\zeta \epsilon 14 - E_2$), յարձակեալ ($\zeta \theta 13 - A_9$), յառեալ ($\zeta \epsilon 45 - I_3$), Յա-
մուրհացին ($\varphi \epsilon$ Յամուրհացին. $\partial 16 - L_3$), Յեսաւ ($\theta \epsilon 25 - J_8$): Այս փոխար-
կումը կատարվում է նույնիսկ այն դեպքում, երբ նման բառերից առաջ
աղելանում է ընդ նախդիրը. ընդյառաջ ($\partial \gamma 17 - H_3$), ընդյարձակեց ($\theta \zeta$
 $22 - C_8$), ընդյարձակեցեք ($\theta \theta 27 - A_9 E_0 F_9 G_1 J_4$):

Բառամիջում՝ մանավանդ ա ձայնավորից հետո. նայե ($\phi \epsilon$ նա ե. θ
 $11 - B_7$), տայցես ($\partial \epsilon 2 - G_8$, $\theta 7 - A_9 B_3 G_{1358} H_{36} I_1 J_8 Z$, $\theta \epsilon 19 - G_9 J_8$, $\zeta \epsilon$
 $17 - G_8 H_8 J_8$), աայց ($\phi \epsilon$ տաց. $\zeta \epsilon 17 - H_8$), ընդոյծնի ($\partial \epsilon 2 - B_3 G_1$), տե-
այրք ($\partial \theta 2 - g_1$), երկոյտասանք ($\theta \theta 28 - A_9$), փայտառեաց ($\phi \epsilon$ պատա-
ռեաց. $\theta \theta 3 - f$), գորշայիսայտ ($\zeta 33 - A_8$), նայծիշտ ($\theta \theta 24 - A_8$), առնա-
րայպեա ($\theta \zeta 26 - \zeta$):

Յ-ի անկում.

Բառասկզբում.

աջողեաց ($\theta \gamma 27 - A_8 C_8 J_8$), աջողեցի ($\theta \gamma 40 - Z$), աջողեցեր ($\theta \gamma$
 $42 - B_{34} C_{268} D_{36} E_0 G_3$), ուղարկեցին ($\theta \gamma 59 - D_3 I_3$), զանցանս ($\theta 17 - A_1 B_7$),
անցաւոր ($\theta \gamma 32 - E_2 G_1$), արկտակաւ ($\theta \theta 27 - E_2$), Սա վերաբերում է,
նաև հատակ անուններին. զԱրեթ $\phi \epsilon$ զՅարեդ ($\epsilon 16 - K_2$), Երսան ($\theta \epsilon$
 $2 - B_7$), Ուղիդ ($\theta \zeta 34 - F_7$) և հատկապես հայկական գրանցում ստացած
Յովսեփ և Յակոբ անուններին. Ակոր ($\zeta \epsilon 3 - J_8$, $\zeta \epsilon 6 - E_2$, $\theta \zeta 5$, $\theta \zeta$
 $7 - A_4$, $\theta \zeta 8 - A_4 J_8$), Ուսեփ ($\zeta \theta 2$, $\zeta \epsilon 2$, $\theta \zeta 3$, 21 , $\theta 17 - A_4$), Ովսեփ
($\zeta \epsilon 2 - E_0 H_3 K_2$, $\zeta \epsilon 28 - A_4$, $\theta \zeta 39$, $41 - E_2$, $\theta \epsilon 17 - A_4$, $\theta \zeta 30 - D_0 E_2 F_5$)
Օսեփ ($\theta \zeta 39$, $41 - I_1$), Աւսեփ ($\theta \zeta 39$, $41 - J_8$):

Բառամիջում

նաեաց ($\partial \gamma 14 - G_1$), վարագ ($\partial \zeta 12 - A_9 I_{37} D_8 G_0 H_3$):

Բառավերջում չգրվող յ-երն աղելի շուտ արդյունք են ուղղագրական
սկզբունքների, քան բարբառային երևույթների: Օրինակ՝ նո ($\phi \epsilon$ նոյ. $\zeta 8 -$
 $B_7 I_1$):

Բաղաձայնաճառող և-ի անկում.

սերմ ($\zeta 11 - \beta B_7 C_8 G_9 Y$), բուռ ($\partial \zeta 5 - H_8$), արեզակի ($\zeta \epsilon 9 - A_9 D_8$):

Կրկնակի և-երից մեկի անկում. ինքսուն ($\epsilon 9 - G_9$).

Ն-ի նավելում. ամանց ($\epsilon 32 - \delta H_8$), կանանչք ($\theta 10 - E_2$), ծծումբ
($\partial \theta 24 - J_8$).

Ն-ի կրկնակում. ջնջեցից ($\zeta 7 - E_0$), սպանցից ($\theta \zeta 41 - J_8$), սպանցի
($\zeta \theta 26 - K_2$), ծնունդք ($\theta \zeta 6$, $\theta 26 - C_2 E_0$), զյովանակ ($\theta \theta 11 - C_8$).

Ն-ի առնմանում. ամպարտք ($\theta \gamma 10 - A_8$):

Հունարեն բնագրի ՏՃԿԶ անձնանունը հալերեն ձեռագրերում «առադարձվել է երկակի՝ Սառա և Սարբա ձևերով, սակայն ունենք Սարուա (ԺԴ 13—G₁) և Սառուա (ԺԷ 15—A₉) տարբերակները ևս:

Ռ-ով սկսվող հատակ անունների սկզբում երբեմն ավելացել է հ. Հռաքել (ԻԹ 6—A₆₉B₇F₅G₀), Հռեբեկա (ԽԹ 31—A₂), Հռուբեն (Լ 14—A₉G₃, ԼԵ 22—B₄C₂₆D₃₈E₁H₃, ԼԷ 21—E₀) իր տարբերակներով՝ Հռալբեն, Հռովբեն, Հռրբեն: Անտարակուլս ալստեղ դեր է խաղացել նաև ալս անձնանունների հունարեն տառադարձությունը՝ Քաղլի, Քեթեչա, Քոսլի, ուր -ից առաջ կա «կողտ չունչ» կոչվող նշանը, հետևաբար դրանք պետք է կարդացվեն Հռաքել, Հռեբեկա, Հռուբեն: Հայերենին անցած ալս անձնանունները, սակայն, փոխառվել են Ռաֆել, Ռեբեկա և Ռուբեն ձևերով⁶, ուստի հայերեն ձեռագրերում Հռաֆել, Հռեբեկա և Հռուբեն ձևերը ոչ այնքան հունարեն բնագրի անձնանունների ճշգրիտ տառադարձություններն են, որքան հայերեն բարբառային իրակություններ:

Կա և ր-ի հավելում ո-ից առաջ՝ քոետին (ԽԴ 11—J₆):

Բ ձայնորդը երբեմն բառի մեջ հանդես է գալիս իբրև ածական. բարժանի (Բ 10—C₂D₀E₀D₁), բարժանեցալ (Ժ 25—C₂E₀G₃), զբարժին (ԺԴ 24—C₂), բարժին (ԼԱ 14—C₂D₃), պարնել (Գ 24—C₂E₀), պարնիցես (ԺԷ 9—G₃, ԺԸ 10—B₄C₂D₃E₀), մտախորն (Զ 6—ձ A₉B₃₄C₂₆₈D₃E₀G₃₅₈₉H₈₇I₁₃K₂).

Ր-ն երբեմն ընկնում է. գաշապարի (Գ 15—ae), թծեսցուք (ԺԱ 3—B₃F₅G₆), աջառ (ԺԴ 5, Ի 14—C₈H₆, ԻԱ 27, Լ 43, ԼԲ 7, ԼԴ 28, ԽԵ 10, ԽԶ 32, ԽԷ 1, Ծ 8—C₈): Անգամ ունենք բարբառային այնպիսի բնորոշ օրինակ, ինչպես Էթան (փխ երթան. ԼԲ 20—A₈)⁷:

Ր-ն ընկնում է նաև «Մամբրէ» հատուկ անվան մեջ՝ Մամբե (ԺԴ 18—G₉J₀, ԼԵ 27—C₈), Մամբեի (ԻԵ 9—F₆, Ծ 13—H₀),

Ր-ն կոչտանում է հատկապես «արջառ» և «կարկանդակ» բառերի մեջ՝ առջառ (ԻԴ 35—K₂, ԼԴ 28, ԽԷ 1—J₆), կառկառալ (ԻԶ 8—G₁₃₈J₆K₂), կառկառ (ԼԱ 47—J₆, ԼԱ 51—A₁).

Ր-ի զուգորդությունը տալիս է ց. բացբացալ (Է 17—E₂), բացբանայր է 18—E₂):

Դասական թվական կազմող «երորդ» ածանցը «երրորդ» ձևով գրելը կարող է ինչպես բարբառային արտասանության, այնպես էլ գրչի թերի գրագիտության կամ «երրորդ» դասական թվականի հետ շփոթության արդյունք լինել. հիֆեբրորդ (Ա 23—J₀), վեցերրորդ (Ա 31, Բ 1—C₈J₆d₁n₁r₁), երեքերրորդ (Բ 2—դJ₆d₁, Բ 3—J₆d₁), ութերրորդ (ԺԷ 14—B₄H₆):

Ն, ր, ո ձայնորդներից առաջ ա-ի առնմանական փոփոխության (ըստ Գ. Զահուկյանի՝ § 11), նախաբաղաձայնական դիրքում կիսաշփականների (ջ, ց, չ, ձ, ծ, ց) շփականության (ժ, շ, զ, ս. § 13), կոկորդային բաղաձայնի, ր-ի քմայնացածության (§ 22) և սահմանափակ տարածում ունեցող բաղաձայնական այլ յուրահատկությունների (§ 25) կամ չենք հանդիպել «Գիրք ծննդոց» երկի ձեռագրերում, կամ դրանք գրի առնվել չլին կարող, որովհետև գրիչները չունեին կամ չգիտեին տառադարձության այսօրվա եղանակները, ավելի ճիշտ՝ բացակայում էր այդ առանձնահատկությունները գրի առնելու անհրաժեշտությունը:

Գ. ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

Ֆ ունենք միայն մի բառում՝ զմաֆիմացիս (փխ զմաֆիմացիս. ԺԵ 20—I₁₇):

⁶ Ռաֆել՝ Մովսեսի և որենացու Մատենագրությունը, Վենետիկ, 1865, էջ 577, Ռեբեկա՝ նույն տեղում, էջ 298:

⁷ Եթե հայտնի լիներ «Երկայնամորտի անապատ» վայրը, ուր գրված է A₈ պայմանանիշն ունեցող ձեռագիրը, ապա ավելի հոտակ պատկերացում կկազմեինք այս ձեռագրի գրչի բարբառի մասին:

Հունարենն ձեռագրերում հատուկ անունների միջի ա-ն հիմնականում տառադարձվել է ով-ով, բայց կան նաև բաղմաթիվ օրինակներ, ուր ով-ի փոխարեն գրվել է ո. հնոք (ԽԶ 9—E₄): Ով-ի փոխարեն ու ունենք Յուբաղ (Դ 21—A₉H₆X₆), Ուբաղ (Դ 21—B₇H₇), Ղութեկ (Դ 22—B₃) անձնանուններում Ս-ն վերածվել է գ-ի. Ղփածանելի (Դ 7—B₇K₂), Բազեմաթ (Զ 4, 10, 10, 17—E₂J₆).

ց-ի. կբացեր (Թ 24—F₂), աացցես (ԼԲ 18—E₂).

ս-ն կրկնակվել է իննսուս (ԺԷ 24—C₂), զբասսեմաթ (ԼԶ 3, 4—B₁C₂₃D₃₈E₀G₃₀H₉I₁₃J₃, ԼԶ 10, 17—D₀), Մասսեկա (ԼԶ 36—A₂H₆) բառերում, B₇ պալմանանիշն ունեցող ձեռագրում «բասացուած» (ԼԵ 2) գրելաձևը ցույց է տալիս, որ բառասկզբում սա ունեցող բառերն արտասանվել են սկզբնահունչը բ-ով:

Ձ ձայնի շփականը ձեռագրերում դրսևորում է արտասանական հետևյալ առանձնահատկությունները.

ա. բառասկզբի գ-ի ըզ արտաբերություն. ըզաւոթիւն (Դ 12—B₄).

բ. զբ, զգ զուգորդությունների սբ, սգ արտասանություն. սբաւսանս (ԻԴ 63—J₅), սբաւսանել (ԻԴ 63—B₇C₆H₆K₂), սգեցոյց (Դ 21—C₈J₆, ԻԷ 15—A₃C₃H₆, ԽԱ 42—C₃), սգեւոյ (ԻԸ 20—C₈H₆), սգեցաւ (ԼԷ 34—C₈G₉H₆, ԼԸ 19—C₈), անգամ ալն դեպքում, երբ զգ-ով սկսվող բառերն ստանամ են նախածանց. անգամ (ԼԴ 30—C₈), անգամութեամբ (ԼԱ 24, 29—C₈H₆).

գ. գ-ն իրեն անմիջապես հաջորդող ձայնի բաղաձայնի ազդեցությամբ տարնմանվում է. սկիսբն (խորագիր, Ժ 10, ԽԹ 3—C₃, ԽԹ 3—I₁), սկսրանե (Ա 1—K₂), ասդ (փխ ազդ. ԻԷ 42—H₉, ԼԱ 22—G₁H₉J₆, ԼԱ 27, ԼԸ 13, 24, ԽԵ 2, ԽԸ 1, 2—C₁), կազուրել (ԼԴ 14—A₄₈G₁₀):

դ-ն ունի բարբառային հետևյալ արտահայտությունները.

ա. կրճատվում է ղղղիս զուգորդության մեջ. բխեսցե (Ա 11—A₈B₇C₃J₆d₁), ուղորդ (ԼԷ 7—B₃₇D₀F₀G₀J₆K₂).

բ. ղ~լ. զբալգաս (ԻԲ 22—G₁₅H₉J₃₈), յելի (փխ յղի. ԺԶ 11—E₂).

գ. ղ~թ. ուխաք (փխ ուղաք. ԺԲ 16—J₆), ախտից (փխ աղտից. ԺԴ 8, 10—E₂). փախշտացոց (փխ փղշտացոց. ԻԱ 32, 34—C₈).

դ. ղ~ղղ. Գաղղաթէ (ԼԷ 25—I₃. հնարավոր է, որ երկու ա գրելու փոխարեն գրվել է երկու ղ):

Խ-ի բարբառային երեք տարբերակ է գրանցված «Դիրք ծննդոց»-ի ձեռագրերում.

ա. խ~ղ. վաղջանել (ԺԷ 22—C₈, ԻԵ 32—C₈I₃, ԻԷ 2—A₈C₈H₉, ԽԴ 31—C₈, ԽԹ 1—H₃), փաղչելն (ԼԵ 1, 7—E₂₀I₃K₈), շաղաղեսցին (ԼԷ 27—A₂B₇H₆).

բ. խ~ղխ. բաղխա (Լ 11—J₆), վաղխմանեաց (ԺԷ 22—H₉).

գ. խ~հ. խայտահարիւ (Լ 32—A₈K₂, Լ 39—A₈J₆, ԼԱ 10, 12—A₈):

Կան բառամիջում և բառավերջում ի հնչյունի (գրություն) զեղչման եզակի օրինակներ. Սաակ (ԻԴ 63, 66—C₈), աշխարք (ԽԱ 57—A₈), շնոքս (ԼԴ 10, ԼԹ 21, Ծ 4—A₄B₃) և, դրան հակառակ, հ-ի ավելացում բառասկզբում. Դամբարձին (փխ ամբարձին. ԼԷ 25—J₆): Հայ բարբառագիտության տեսակետից կարևոր ենք համարում հ~յ փոխարկումը. Աբրայամ (ԺԱ 27—J₇K₂ և ԻԱ 34—E₀) և հ~թ փոխարկումը. խարաւոյ (ԺԴ 14—J₆), շրխոր (ԺԶ 14—H₃), նաշխոյ (փխ նաշնոյ. Խ 16—J₆), Չափազանց սակավադեպ են հ-ի

անկման օրինակները բառասկզբում. սկայք⁸ ($24-B_{37}C_3$), զանդերձ (փխ զնանդերձ. $14-B_1C_{26}D_3E_9G_3$),

Դ. ՁԱՅԱՎՈՐՆԵՐ ԵՎ ԵՐԿՔԱՐԱՆՆԵՐ

ա ձայնավորը զեղչվում է. զնմակ (փխ զնմակ. $132-E_2$), դատպետ (փխ դատափետ. $123-E_2$).

ա ձայնավորը զեղչվում է հատկապես եա երկբարբառի մեջ. դայեկն ($168-B_3E_2F_7$), լեռն ($1121-C_3$), պատմեց ($115-B_3$), ածել (փխ ածեալ. $21-1V$), պղծեց ($113-A_1$), սենեկ ($109-H_3$).

ա-ն ավելանում է ե-ից հետո. երեակս ($98-E_9Y$, $111-H_6V$, $127-G_1$), տեսանեալ ($18-3$), տերեալ ($111-3$), յանեալ (փխ յաւել. $112-3$), առնեալ ($14-5$), ապրեալ ($19-5$), յաւեալաւ ($133-a_1$), ցերեակ ($114-B_7$):

Եթե որոշ բառերում ա-ից առաջ ե-ի հավելումը քմայնացած ա-ի (ա) նշան չէ, ապա այն ե-ի բացահայտ, սովորական հավելում է (տե՛ս ե-ին նվիրված հատվածը)⁹ բարբառներին հատուկ արտասանության արտահայտություն.

ա-ն վերածվում է ե-ի՝ մասամբ կապված բալական սոսկածանցի կամ լծորդության փոփոխության հետ. յղեցաւ ($1-E_9G_3$), յղեցան ($136-A_{89}$), ստընցաւ ($26-E_2$), սողեկն ($18-H_3$), հարիւրեմեցի ($117, 25-A_9H_6$, $115-A_9C_8F_5G_1H_6I_1$),

Ե հնչյունն ունի հետևյալ տարբերակները.

ա. ե~ի. Գիմովն ($13-D_9$), կիրեցես (փխ կերիցես. $116-H_7$), իաւթն ($14-D_9$), երիտուն ($113, 115-B_7$), Իսաւ ($113-G_1$, $116-J_6K_2$), հրիշտակն ($116-H_6$), Ջանց ենք առնում, իհարկե, հնչյունափոխական այնպիսի սովորական երևութները, ինչպես, ասենք, ե>ի. երեց> իրիցու ($116-K_2$).

բ. ե-ի հավելում ա-ից առաջ (եթե եա զուգադրությունը քմայնացած ա-ի՝ ա-ի նշան չէ, Տե՛ս ա-ին նվիրված հատվածը). կերեա ($912-Y$), Սեղեա ($119-B_3J_5K_2$, $122-B_3$), Սելեալ ($119, 122-G_3$), ցԱղեալ ($123-G_3$), գիեաեց ($111-E_2$), երթեալ ($113-B_3F_6G_1$, $115-A_9B_3C_8H_3$), եկեաց (փխ եկաց. $117-F_7G_1$), յաւեալաւ ($1168-a_1$), Քետեա ($110-a_1$), հրշտեակ ($111-A_2$), կեանգնեաց ($1120-K_2$):

Տարբերություն պետք է դնել ոչ հայերեն բառերի (հատկապես հատուկ անունների) և հայերեն բառերի մեջ պատահող եա զուգորդությունների բռնությունների միջև: Առաջինների մեջ ե-ն անպայման հավելադրություն է, իսկ հայերեն բառերի մեջ՝ կամ քմայնացած ա-ի՝ ա-ի նշան (զուցե), կամ բալական վերջավորությունների շփոթություն (երթեալ փխ երթալ), կամ իմաստով մոտիկ բառերի շփոթություն (եկեաց-եկաց).

գ. ե-ի հավելում այլ դեպքերում. հրեշտակ ($119-E_2$), յելի (փխ յղի. $111-E_2$).

դ. ե-ի սդում. քրովիե ($924-B_7C_{26}D_9E_9X_6a$), Սիրա (փխ Սեիրալ. $116-G_9$), փալաւ ($110-G_1$), զարթալ ($111-G_3$), սարքեցան (փխ սաերչացան. $1138-C_{26}$), սենակ ($1130-A_8$).

⁸ Թեև հսկայ-սկայ տարբերակները ընդունված են եղել հայերեն ձեռագրերում իբրև հավասարաթիվ ու ընկալյալ ձևեր:

Բ. Ե~Ե. Երասուն (Ե 3—C₂G₃, Ե 16—C₂D₃), մերձանալ (Ի 6—B₃C₂: D₈G₃, ԼԳ 3—B₃C₂D₃₈), իջաւան (ԽԲ 27—E₂).

Գ. Ե~Ե. Էսաւ (ԻԷ 1—C₂E₄, ԻԷ 37—E₄), Էլաց (ԻԷ 38—A₃), Էնովք (ԽԶ 9—A₄), Էնոք (ԽԶ 9—E₄), Էգիպտոս (Ծ 26—Դ):

Ը ձայնավորը երբեմն գրվել է այնտեղ, ուր թեև լսվել է, բայց չի գրվել. ինքնուրու (Ե 17—A₃B₇F₆), Սկզբից ևեթ ասենք, որ շտողադարձված բառերում Բ-ի առկայությունը մասամբ պետք է բացատրվի ձեռագրի նախագաղափար-օրինակում տվյալ բառի տողադարձված լինելու, հետևաբար և ը ունենալու անգամանքով: Մեր ձեռքի տակ եղած օրինակներում գրվել է հիմնականում մեկ վանկ կազմող երկու բաղաձայնների միջև. Մեքենոց (Խորադիր—C₃), լըցցէֆ (Թ 1, ԽԵ 17—F₆), դժբնտակֆ (ԽԱ 19—H₃): Ը ավելացել է նաև բաղա-ձայն+ձայնավոր վանկ ունեցող բառերից առաջ. ըգտուրութին (Դ 12—B₄), Ը-ի հանդիպում ենք ձայնորդ+ձայնորդ վանկն ունեցող բառից առաջ ավել-լացված յ նախդրից հետո. յրոնկուն (Է 22—C):

Ի-ի դիմաց երկբարբառ (Տ 41). լիեալ (Բ 5—B₄C₁₂D₈E₀G₃aehtl).

Ի-ի դիմաց Ե. ուղեղ (Դ 7, 7—B₄₇C₀₈D₃₉F₀I₃J₀, Խ 16—A₃B₄C₂₀G₃I₃), Եղեազար (ԺԵ 2—B₃₄₇C₂₀₈D₃E₀G₁₃₀I₃Z), Բեփաթ (Ժ 3—J₅).

Ի-ի փոխարեն չգրվող Ը. յուն (Զ 15—B₃, Է 24—B₃v, ԺԸ 24, 28—A₈. G₁w), շրմի (Ծ 5—B₃).

Ի-ի փոխարեն Ե. զամուլաջել (ԼԲ 25, 32—H₀).

Ի-ի փոխարեն գրվող Ը. ըննուց (ԺԷ 24—G₀), ընքնին (ԼԱ 6—H₀), ընքեանք (ԽԴ 3—A₈) կամ չգրվող Ը. զամուլաջլ (ԼԲ 25—G₀).

Ի-ի փոխարեն Ի. Թիւրաս (Ժ 2—K₃), Սիւմորոբայ (ԺԴ 2—C₂₀D₃), հիւսիւս (ԺԴ 14—B₇C₈D₈G₃J₃), հիւսիւսի (ԻԸ 14—C₈G₈), ուղիւղ (Խ 16—H₀):

Ո-ից հետո երբեմն գրվել է յ, մի բան, որ տվյալ ձեռագրի գրչի ուր-բառի բացահայտ արտահայտությունն է. երկոյտասանֆ (ԼԵ 22—A₈F₅), եր-կոյֆեան (ԽԱ 11—J₅), կոյծ (Ծ 10—J₆).

Ն~Օ. աւոդս (ԻԱ 28—B₃), օւոդ (ԻԱ 28—G₅), աւոդ (ԻԱ 28—H₆), օոնդ (ԻԱ 30—H₆).

Ն~Ու. քուլացուցից (ԺԸ 26—Է), ուռուգանէր (Բ 6—Կ), կուրուսանելոց (ԺԹ 13—յ), մատու (փխ մատու. ԻԷ 25, 25—A₃), գատու (փխ գատու. Լ 32—A₃), սուսոյ (փխ սուսոյ. Լ 37—J₆), յուլեաց (փխ յոլեաց. ԺԵ 10—B₇): Այս երևույթն առկա է անդամ օտարազգի հատուկ անուններում. Թուրէլ (Ժ 2—B₃), զժուտացին (ԺԴ 6—G₈H₇), զնուխամա (ԼԶ 2—G₃).

G₅ պա՛մանանիշն ունեցող ձեռագրում հանդիպում ենք «որսորդ» բառի «որսորդ» գրությունը: Դա մեզ մոտ այն միտքն է առաջացնում, թե դա ո հնչյունի բարձրացող-երկբարբառային (Տ 31) արտասանությունը գրի առ-նելու արդյունք չէ՞ արդյոք.

Ն~Խօ. նթեովպացի (Բ 13—A₈B₄C₂₀₈D₃₀E₀G₈H₀₉).

Նյ-ի դիմաց ու ունենք հետևյալ բառերում. հասուց. (ԺԸ 8—H₀), ձուլ (ԻԴ 22—J₃), թուլ (ԼԸ 16—J₆), ժուծ (ԽԵ 1—B₃₇J₀), օխտուն (Բ 13—ձ₁), զզուլ (ԼԱ 24—C₈, ԼԱ. 29—G₁).

Նյ-ի դիմաց Ը. ժըծ (ԽԵ 1—E₂).

Նյ-ի դիմաց ւո. վերացուց (Է 17—C).

Նվ-ի դիմաց ու՝ հատկապես «Յոփուէփ» անձնանվան դեպքում. Յուսեփ (ԼԴ 2—B₇C₈H₉I₃, ԼԵ 28—B₇C₈, ԼԷ 4—A₄, ԼԷ 13—A₄B₇C₈F₆, ԼԹ 2—A₂, ԽԵ 21—A₉, ԽԶ 20, 27—A₄, ԽԸ 1—A₄₈C₈), նաև՝ օ. Յուսեփ (Լ 24—C₀).

Նւ-ի փոխարեն Ը. լըւացեք (ԺԹ 2—J₅), շրըւոց (ԻԴ 11—B₄), նըւոյ (ԼԸ 13—B₄F₅), այնըւ (ԼԴ 23—A₂C₂D₃), այսըւ (ԼԴ 15—A₂B₄D₃): Հնարա-

վոր է, որ վերջին երկու օրինակները վերագրվեն գրչագրական առանձն-հատկություններին.

ու-ի սղում. յղտուէ (ԻԴ 64—D₆), զղորդն (ԼԳ 12—H₈).

ու-ի փոխարեն ոյ. կանգոյն (Է 20—J₆), անոյշից (Ը 21—F₆G₈H₃), համ-բոյրեաց (ԻԹ 11—H₆, Ծ 1—H₆), ոյնել (ԽԵ 1—I₃). «Անուշից» և «համբոյ-րեաց» բառերում ույոյ գուցե բացատրվի նաև ոյ երկհնչյունը հնչյունափո-խություն ևն թարկված չլինելու կամ բառարմատը նույնությունը պահպանված լինելու հանգամանքով: I₃ ձեռագրի գրիչը «եւ կացուց զնա ի վերալ տան իւրոյ» նախադասության վրա, իբրև բացատրող բառ, ավելացրել է «վերա-կացուց, որն ալլ ձեռագրերում բացակայում է: Նշանակում է, «վերակա-ցուց» («վերակացուց-ի փոխարեն») ձևն առաջարկ կերպով գալիս է գրչի բարբառից.

ու-ի փոխարեն ո (Տ 41). թուանայր (Ը 3—B₃C₂D₃G₃), կորուքեամբ (ԺԹ 11—W), փափուկ (ԻԷ 9—H₃).

ու-ի փոխարեն իւ. երկիւք (Ե 20—E₂). համբիրեաց (ԼԳ 4, ԽԵ 15, ԽԸ 10, Ծ 1—A₁), դիւտը (ԼԴ 1—K₈), այսիւ (ԼԴ 22—H₆).

ւո-ի փոխարեն ուո. բարուոք. (Բ 18, ԺԵ 15—H₇).

ւ-ի հավելում. եգիպտուս (ԺԲ 10—D₈).

եւ-ի փոխարեն ե. եթն (Ե 16—A₉).

իւ-ի փոխարեն ոչ շրթնային ձայնավոր (Տ 28).

ա. իւ~ւ. աղւնր (Բ 6—G₉), եղ (ԼԵ 14—B₇G₁).

բ. իւ~ի. շիղ (Ը 11—C₁D₉E₂₄F₆₇₉G₁₃₀H₂₃J₃₄₅K₈), երկիղ (Թ 21—D₈V), երկիղած (ԽԲ 18—C₂F₉G₁₀), հիսիս (ԻԸ 14—K₈), արին (ԽԲ 22—E₂).

գ. իւ երկբարբառի փոխարեն պարզ ձայնավորներ. միուս (ԻԶ 21—E₀, ԻԷ 45—A₉):

Աւ-ի փոխարեն հանդես է գալիս օ/ո. նոթիւ (Զ 14—F₆), նոթիւ (Զ 14—C₀G₁L₃):

Անհամեմատ ավելի քիչ են դասական գրաբարի քերականական իրակու-թյուններից շեղվող, հետևաբար և գրչի ու գրչագրության ժամանակի խո-սակցական (մենք ենթադրում ենք՝ բարբառային) լեզվի հետքերը: Դրանք վե-րաբերում են բառային հոմանիշներին, բառակազմական, բառերի հոլովական ու խոնարհման ձևերին և քերականական մյուս հարցերին:

Բառային հոմանիշներ. նկատի ունենք այն դեպքերը, երբ բնագրային, քերականական կամ բառային փոփոխությունների ենթակա չհամարվող եր-կում մի բառի փոխարեն օգտագործվում է մեկ ուրիշը: Այսպես. ած (փխ արկ. ԻԹ 13—C₈), բարձ (փխ ամբարձ. ԼԳ 1—A₉C₈H₃), աղա (փխ մատաղ. ԼԳ 13—J₅₆K₂), ձգեսցուֆ (փխ ընկեսցուֆ. ԼԷ 20—G₀), զնես (փխ զկնի. ԺԴ 15—A₉B₃C₈, ԺԹ 6, ԼԱ 23, ԽԱ 19—A₉), զկնի (փխ զնես. ԽԴ 4—H₆), աիպֆ (փխ երեսֆ. ԽԱ 21—J₅₆K₂), ափն (փխ եզր. ԽԱ 3—J₅K₂), կապանաուր (փխ կալանաուր. ԼԹ 22—B₄C₂₆D₃₈E₀G₃₀I₃):

Կան բառերի ընդունված ձևերից շեղված գրություններ. որոնք բացատրելի են մասամբ հնչյունների դրափոխությամբ (ամբենլ փխ ամբենլ. Լ 27, 30, ԼԱ 58 և շատ այլուր—A₂, ցնծես փխ ծնցես. Գ 16—K₈), մասամբ հնչյունների առնմանությամբ (ուստուն. ԼԵ 28—D₀), հնչյունների ու վանկերի անկումով (պիսաֆ փխ սպիաակ. ԼԱ 12—H₉), երկուր փխ երկերիւր. Ե 3—E₄, թանասուն փխ եթանասուն. Ծ 3—D₀, նես փխ նեսֆ. Գ 1—L₃, ջրենդ փխ ջրենդեղ. Թ 11—J₅), մասամբ բառերի արտասանվածքից բխող այլաձևու-թյամբ (Ամբամ փխ Աբամամ. ԺԴ 13, 22—L₃, սկեսրայր—A₂₈₉, սկսայր—A₄J₃, սկեսայր—D₈, սկեսրայ—E₂, սկեսար—L₃, սկեսրայր—F₆, ԼԸ 13 և շատ

այլուր, յալթն փխ. ելթն. (Ը 4—B₄), Կան օրինակներ, որոնք գուցեև գրական վրիպումների արդյունք են. գնանուն (փխ գանուն. Ծ 2—B₃), յոշութի (փխ յութի. ԺԳ 10—J₆):

Բառի հոգնակիացման զարտուղի եղանակի ենք հանդիպում J₆ ձևագրի ԽԱ 2 տանը. ուր ժերինք-ի փոխարեն ունենք «երինջինք»:

Բառակազմական զարտուղություններից աչքի են ընկնում հետևյալ օրինակները. ութուտասն (ԺԴ 14—A₉C₁D₀F₈J₃, ԽԶ 22—A₈F₅J₄), ութուտասնամեայ (ԼԷ 2—A₈), եւթնուտասնամեայ (ԼԷ 2—C₁E₄F₇), եւթնուտասն (Հէուծ գրութամբ. ԼԷ 2—H₉), ուր կցական բարդութամբ կազմված բազադրյալ թվականները կազմվել են ոչ թե եւ, այլ ու շաղկապ-հոդակապով: Սովորական չեն ջրաւոր (փխ ջրուոր. ԻԴ 11—G₉I₃), զամուխլի (փխ զամուլաջլի. ԼԲ 25—B₃) կազմութիւնները:

Հոլովածների տարբերություններ. ունենք երեք օրինակ, ուր տարբեր հոլովումների ենթարկվող բառերը սեռական-տրականում ունեն ու(ն). աղանուն (փխ աղանոյն. Ը 9—J₆), մանուն (փխ մանուն. ԻԾ 11—G₉), կրտսերուն (փխ կրտսերոյն. ԻԹ 16—G₁H₈), իսկ որայ և յուսար բառերը ենթարկվել են ի հոլովման. դստերի (փխ դստեր. ԻԹ 24—B⁷, ԻԹ 29—J₄), որային (փխ որոյոյն. ԼԷ 7—A₄₈F₅G₀H₀J₆), աւրաին (ԺԷ 7—C₈), որաին (ԼԷ 7—H₈K₂): Որակ է կազմում ո հոլովիչից առաջ լ-ի հավելումը. գիշերւոյ (Ա. 14, 18 և չաս, այլուր—βx B₄C₂D₃), շնչւոյ (Բ 19—E₀), միջւոյ (ԺԹ 29—G₉), գետւոյ (ԽԱ 1—C₂D₃), իշւոց (ԽԷ 17—H₉):

Բայերին վերաբերող զարտուղություններից հատկանշական են հետևյալները.

ա. սոսկածանցների անկում. անիծել (փխ անիծանել. Ը 21—Z), գիտալով (փխ գիտենալով. Ի 7—A₈), պագէին (փխ պագանէին. ԼԷ 7—E₂).

բ. հրամայականի ո վերջավորության փոխարեն ու. գատու (փխ գատու. Լ 32—A₉), մատու (փխ մատու. ԲԷ 25, 25—A₉), կամ այդ վերջավորության բացակայություն. գատ (փխ գատու. Լ 32—C₂D₃E₀G₃I₃).

գ. անցյալ կատարյալի եզակի երրորդ դեմքի ոյց-ի փոխարեն ուց. հասուց (ԺԸ 8—H₆), աց. վրիպեցուց (ԻԴ 27—B₇), կամ այց. բնակեցուց (ԽԷ 11—E₂), ծառայեցուց (ԽԷ 21—E₂).

դ. այլ կարգի ու տարբեր բնույթի զարտուղություններ. կերեայ (փխ կերայ. Գ 12, 13—y), յաւելուցու (փխ յաւելցէ. Դ 12—J₆, գաւա (փխ եղիտ. Զ 8—A₉), հատաւ (փխ հատուցաւ. ԻԱ 8—I₁), հաւաւաւ (փխ հատուցաւ. ԻԱ 8—J₅K₂), շտերչացան (փխ ոչ ստերչացան. ԼԱ 38—C₈), պագ (փխ պագին. ԼԳ 7—F₆), լսէք (փխ լսիցէք. ԼԴ 17—B₇), մերկացուցին (փխ մերկացին. ԼԷ 23—B₇E₂F₇G₁₃H₃₉I₃J₆K₂₈):

«Գիրք ծննդոց»-ի ձեռագրերում հայերեն բարբառների հնչյունաբանությանը, բառապաշարին ու քերականությանը վերաբերող օրինակների արժանահավատ լինելը կասկած չի հարուցում (գուցե բացառությամբ մի քանիսի, որոնք կարող են գրչի հմտության պակասի արդյունք լինել): Որ այդ տվյալները վստահելի են, կարող են ապացուցել հետևյալ հանգամանքները.

1. Բարբառային բնույթ ունեցող այս կամ այն իրականությունը, որքան որ հանդես է գալիս, միշտ նույն ձևով է դրսևորվում նույն ձեռագրում: Օրինակ. A₂ պայմանանիշն ունեցող ձեռագիրը հետևողականորեն գրում է ամբրենել (Լ 27, 30 և այլն), A₄-ը՝ Յուսէփ (ԼԷ 4, 13 և այլն) կամ Ուսէփ (ԼԳ 2, ԼԷ 2, 28 և այլն), համբիրեաց (ԼԳ 4, ԽԾ 15, ԽԸ 10, Մ 1), Ակոբ (ԽԶ 5, ԽԷ 7, 8), B₃-ը գեղչում է ի-ն՝ յսուն, շրմի, C₂-ն ավելացնում է ր՝ բարժանել (Բ 10, Ժ 25), բարժին (ԺԴ 24, ԼԱ 14), պարնել (Գ 24, ԺԷ 11), մտախորն (Զ 6), C₈-ը գր/գգ~սր/սգ՝ սրասանել (ԻԴ 63), սգենալ (Գ 21, ԻԷ 15), անսգամ (ԼԴ 30), անսգամութամբ (ԼԱ 24, 29), E₂-ում մ-ն ենթարկվում է տարնմա-

նություն՝ րնպել (Լ 38), անպ (Թ 13), Մանրե (ԽԹ 30), պատճառական կերպի բայերի անցյալ կատարյալի եղակի երրորդ դեմքը ունենում է տյց վերջավորությունը՝ բնականացում (ԽԷ 11), ծառայեցուց (ԽԷ 21), ԲԵ-ը կրկնակում ց-ն՝ լցցեմ (Ա 22, Թ 1, ԽԵ 17), լցցալ (Զ 11), խըցցին (ԻԶ 15, 18), Գ-ում գ-ն դ-ից առաջ դառնում է ս՝ ասդ (ԼԱ 22, 27), կասդուրել (ԼԳ 14), Ե-ում Բ-ն երրեմն գրվում է խ՝ խաբալ (ԺԳ 14), նաշխոյ (Խ 16)։

2. Եթե որևէ ձևադրում որևէ ձայնեղ խլանում է, ապա այս տեղաշարժը վերաբերում է բոլոր ձայնեղներին։ Այլ կերպ ասած՝ հնչյունական օրենքը գործել է հետևողականորեն։ Այսպես, եթե I_3 -ում պատահում է, որ ձայնեղների փոխարեն շնչեղ-խուլ է գրվում, ապա չի պատահում, որ ձայնեղների փոխարեն խուլ գրվի։ Յեփուսացի (Ժ 16, ԺԵ 21), սուբ (ԻԳ 2), Ափաբ (ԻԵ 12), Փուբ (Ժ 6), Ափաբ (Ժ 10), յաբ (ԻԴ 32), երթման (ԻԸ 10), բալց ոչ երբեք Յեփուսացի, սուկ, Ակատ, Փուտ, յարտ, երտման։ Նույնը՝ L_3 -ում։ Փաթուեկ (ԻԸ 5), խափեաց (Գ 13), զԲերքեսացին (Ժ 16), ցորոյն (ԺԴ 6)։ C_8 ձևադրում հետևողականորեն գ-ն անկամ (ԻԲ 15), ժառանկեցին (ԽԷ 27)⁹, դ-տ, գաւարտ (ԻԴ 21), անծ. հնծոց (ԼԸ 14), ջ-ն, բաղարն (ԺԹ 3), գիմագոյնք (ԻԹ 17), պ-բ, բմբեր (ԽԴ 5), կ-գ, անգան (Դ 5), բնգոյգ (ԽԴ 11), մանգունք (ԻԵ 22), տ-դ, բնգրեցին (Զ 2), ցնդանիս (ԼԵ 2), ն-շ, վաղջանեցալ (Ծ 26), ք-գ, գերծ (Լ 37), Փիգոդ (ԻԱ 32), Արիովգ (ԺԴ 9), փ-բ, յարշտակեցին (ԼԴ 29), ք-դ, Գոդոմ (ԼԴ 11), Բեդել (ԺԴ 3)։ Այլ հետևողականություններ իբրև կանոն պահպանվում է ամբողջ ձևադրում։ C_8 ձևադրում ձայնեղ-խուլ տեղաշարժի փոխարեն ձայնեղ-շնչեղ խուլի մեկ օրինակ միայն գտանք։ Ափիդա (ԻԵ 4)։ Նույնպիսի հետևողականություն ենք տեսնում նաև մյուս ձևադրերում (E_2K_1 և այլն)։

3. Բաղաձայնների տեղաշարժի այն տարբերակը, որ տեղի է ունենում բնադրում, կատարվում է նաև գրչի հիշատակարանում։ Այսպես, A_8 ձևադրում կ-գ, մանգունքն (ԻԵ 22), ունգն (ԺԸ 10), յարգալ (ԺԹ 8), բնգերի (ԻԶ 31), ծնգաց (Լ 3), բնգուզի (Լ 37), բնգեսցուք (ԼԷ 20) և, դրա կողքին՝ գրչի հիշատակարանում՝ հոգտեմբեր (A_8 ձևադրի 178ա)։ Եթե H_3 ձևադրը գրում է բնադրում բնգալ (Ը 9), տնգեաց (Թ 20), ապա նույն կ-գ տեսնում ենք նաև հիշատակարանում՝ անգանի (219բ), եթե J_6 ձևադրի բնադրում դ-խ՝ ուխաք (փխ ուղտք, ԺԲ 16), ապա նույն դ-խ՝ նաև հիշատակարանում՝ աւախ (փխ աւաղ, 341բ), եթե նույն ձևադրի բնադրում խ-ն՝ խալտահարի (Լ 39), ապա նույն նաև հիշատակարանում՝ Հիլօք (իբրև անձնանուն, Շաաացող սորա . . . Սաղաթէլ արեղալ . . . եւ զմալրն չէլօք . . . իշեսջիք . . . յ. 541ա)։

Իբրև լրացուցիչ փաստ նշենք, որ վերոհիշյալ ձևադրերն իրենց ճշգրտությունները պահպանում են նաև «Ելք» պարունակող հատվածներում։

Մի քանի խոսք ձևադրերում ի հայտ եկած բարբառային հետքերի տեղաշարժման մասին։ Ասել, թե բարբառային այդ հետքերից որն է որոշակի որևէ բարբառի պատկանում՝ դժվար է։ Դժվար է, որովհետև՝

1. Համեմատված 44 ձևադրերից միայն 15-ի ($A_8B_3C_{68}E_4G_{15890}H_3I_3J_{56}K_2$) հիշատակարաններում է նշվում գրչության վալրի անունը, 4 ձևադրերի ($C_2D_0E_0I_1$) հիշատակարաններում իբրև գրչության վալր նշվում է մի ամբողջ նահանգի անուն՝ Կիլիկիա, 7 ձևադրի ($B_4C_1D_3F_{567}I_1$) գրչության վալրը

⁹ Իբրև բացառություն՝ քաբման (ԽԲ 23)։

նշվում է ենթադրաբար, իսկ 18 ձեռագրեր ($A_{249}B_7D_8E_9F_9G_3H_{2679}J_3K_8L_3X_6Z$) առհասարակ չունեն գրչության հասցե:

2. Միշտ չէ, որ գրիչները տվյալ վայրի ծնունդ են եղել, հետևաբար տվյալ վայրում ձեռագիր արտագրած գրիչը կարող էր և մեկ այլ բարբառով խոսող լինել, այնպես որ, եթե հայտնի է ձեռագրի գրչության վայրի անունը, ապա պարտադիր չէ, որ տվյալ վայրում գրված ձեռագրում ի հայտ եկած բարբառային հետքերը նույն այդ վայրի բարբառի արտահայտությունները լինեն:

3. Դժվար է բացարձակորեն ասել, թե $X-XVI$ դդ. գոյություն ունեին հայերեն նույն բարբառները, ինչ $XIX-XX$ դդ., կամ մինչև XIX դարը եղած հայերեն բարբառները հնչյունաբանական-ձևաբանական այսօր ընդունված նույն դասակարգման են ենթարկվել: Նշանակում է, հայերեն բարբառների անցյալի վիճակի վերաբերյալ ավելի որոշակի խոսք ասելու համար պետք է նկատի ունենալ նաև $XVII-XIX$ դդ. ձեռագրերում ի հայտ եկած բարբառային հետքերը:

4. Անցյալում հայ ժողովրդի մեծ զանգվածների պարտադրված տեղահանությունները տեղաշարժել են նաև հայերեն բարբառների աշխարհագրական սահմանները, հետևաբար $X-XVI$ դդ. հայերեն այս կամ այն բարբառի հնչյունաբանական-ձևաբանական հատկանիշները կարող են ի հայտ գալ բոլորովին մի այլ վայրում, ուր բնակություն է հաստատել այդ բարբառը կրող ու տեղահան եղած ժողովրդական զանգվածը¹⁰:

Վերը բերված փաստ-օրինակներն ու դրույթները մեզ հանգեցնում են այն եզրակացության, որ

1. Գիտության ու արվեստի բոլոր ճյուղերին (պատմությանը, փիլիսոփայությանը, քերականությանը, գեղարվեստական գրականությանը, բժշկությանը, դեղաբանությանը և այլն) վերաբերող երկերի քննական բնագրեր կազմելիս երեք չպետք է անտեսել նաև հնչյունական համակարգին վերաբերող տարբերվածները, որովհետև

2. Հայատառ ձեռագրերը գրավոր այն հուշարձաններն են, որոնք գոնե մասամբ պահպանում են հայերեն բարբառների անցյալի վիճակը:

3. Անկախ հին բնագրերի բնույթից ու բովանդակությունից, հայերեն ձեռագրերում հանդիպում են հայերեն բարբառների բաղաձայնական համակարգի առաջին, երկրորդ տեղաշարժերին ու տեղաշարժ-տեղափոխությանը վերաբերող բազմաթիվ օրինակներ:

4. Ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների շնչեղ-խլացումն ավելի հատկանշական է օտար բառերին (հատուկ անուններին, հատկապես՝ անձնանուններին), իսկ նույն ձայնեղների խլացումը՝ հայերեն բառերին:

5. Եթե ձեռագրի գրչության վայրը կամ գրիչն անհայտ է, ապա ձեռագրում բարբառային բաղաձայնական համակարգի ուսումնասիրությունը պետք է օգնի գրչության վայրի կամ գրչի անձը, նրա բարբառային պատկանելությունը գտնել մասամբ բացահայտելուն: Եթե ձեռագրի գրչության վայրը կամ գրչի անձնավորությունը հայտնի է, ապա ձեռագրում բարբառային բաղաձայնական համակարգի ուսումնասիրությունը պետք է օգնի որոշակի մի բարբառ կամ բարբառախումբ բացահայտելուն: Այս նշանակում է, որ գրչության վայրն ու գրիչը մի կողմից, և ձեռագրերում բարբառային համակարգի ուսումնասիրությունը մյուս կողմից փոխադարձաբար պիտի նպաստեն կամ գրչության վայրը որոշելուն, կամ որոշակի որևէ բարբառի ու բարբառախմբի բացահայտմանը:

6. Ձայնեղ պայթականներից ու կիսաշփականներից յուրաքանչյուրի շնչեղ-խլացումը կամ խլացումը նույն ինտենսիվությամբ չի կատարվում. դ~ռ, փոխարկումն, օրինակ, շատ ավելի տարածված է, քան գ~կ. գ~կ փո-

¹⁰ Ա. Այս տեղան. Քննական քերականություն աշխարհարար կամ արդի հայերեն լեզվի. Վիեննա, 1866, մասն Ա, էջ 161—162, 165, Գ. Զահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 13:

խարկումն, իր հերթին, շատ ավելի տարածված է, քան ք ~ ալ: Դրա փոխարեն կ ~ գ փոխարկումն ավելի շատ կիրառություն ունի, քան, ասենք, ա ~ դ կամ ալ ~ ք:

7. «Գիրք ծննդոց» պարունակող ձեռագրերում բարբառային տարրերը համեմատաբար ավելի հաճախակի են դառնում այն հարաբերությամբ, ինչ հարաբերությամբ որ ձեռագրերը վերաբերում են հետագա դարերին: Այլ կերպ ասած՝ որքան հին են ձեռագրերը, համեմատաբար այդքան նվազ են բարբառային տարրերը, և, ըստ այդմ, որքան «նորանում են» ձեռագրերը, համեմատաբար այդքան ավելի շատ են դառնում բարբառային հետքերը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԻ
ՑԱՆԿՆ ՈՒ ԴՐԱՆՑ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

- A₂ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 7753
- A₄ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 20
- A₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 178
- A₉ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 17
- B₃ Երուսաղեմ, Սուրբ Հակոբյանց մատենադարան, № 1925
- B₄ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 345
- B₇ Երուսաղեմ, Սուրբ Հակոբյանց մատենադարան, № 353
- C₁ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 179
- C₂ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 180
- C₆ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 177
- C₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 1500
- D₃ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 5
- D₈ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 8
- D₀ Վենետիկ, Էրմիտաժ, № VP-1011
- E₂ Վիննա, Մխիթարյան մատենադարան, № 71
- E₄ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 182
- E₀ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 6230
- F₇ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 353
- F₇ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 206
- F₇ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 1
- F₉ Վենետիկ, արևելագիտության ինստիտուտ, № B 1
- G₁ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 12
- G₃ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 2627
- G₅ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 8
- G₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 5608
- G₉ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 352
- G₀ Վիննա, Մխիթարյան մատենադարան, № 55
- H₂ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 4113
- H₃ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 346
- H₆ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 141
- H₇ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 143
- H₉ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 185
- I₁ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 354
- I₃ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 2705
- I₅ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 6569
- J₃ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 9
- J₄ Զմմառ, Անտոնյան մատենադարան, № 1
- J₅ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 10

- J₆ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 207
 K₂ Երուսաղեմ, Սուրբ Հակոբյանց մատենադարան, № 297
 K₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 2585
 X₆ Լենինգրադ, արևելագիտության ինստիտուտ, № С 29
 Z Լենինգրադ, արևելագիտության ինստիտուտ, № В 38

ДИАЛЕКТНЫЕ СЛЕДЫ В РУКОПИСЯХ «КНИГИ БЫТИЯ»

А. С. ЗЕПТУНЯН

Резюме

В рукописях «Книги бытия» писцы оставили диалектные следы, заслуживающие научного изучения. Эти следы относятся к фонетике, словарному составу, морфологии и синтаксису армянских диалектов. В статье приводятся примеры того, как звонкие, глухие и аспирированные глухие, сонорные звуки, спиранты подчас заменяют друг друга выпадают, сдваиваются, прибавляются, ассимилируются или диссимилируются. Анализируются примеры вариантов изменений гласных и дифтонгов во всех позициях—в начале, в середине или в конце слова, приводятся отклонения при склонении слов и спряжении глаголов.